

En stadsarkeologisk undersökning i Visby 1974

Af Gun Andersson

Indledning

Under hösten och vintern 1974 blev en del av kvarteret Gråbrodern i Visby föremål för en arkeologisk undersökning. Tomten är centralt belägen mitt i den gamla stadskärnan innanför murarna, fig. 1 vid kryss. Kvarteret gränsar i söder mot Hästgatan som av flera visbyforskare anses utgöra den äldsta stadsutbredningens södra och sydöstra gräns. Denna av hävd antagna utbredning sträcker sig i en båge genom staden från kastalen (Krutttornet) i nordväst till Hästgatans nedre del i sydväst, som den streckade linjen på kartan anger.

Under senare år har det framkommit nya teorier om var den äldsta bebyggelsen växte fram. Bland andra har f.landsarkivarien Gunnar Fritzell (1) ställt sig tveksam till ovanstående kartbild och påpekar en rad egendomligheter i området nordväst om denna. Den av honom antagna äldsta bebyggelseutbredningen har markerats med prickad linje på kartan.

Slutgiltiga bevis för någon av teorierna finns ännu inte och dessa frågor ska inte behandlas närmare i denna uppsats, men det är viktigt att i detta sammanhang påpeka vikten av fortsatta noggranna arkeologiska undersökningar.

Området

När den här aktuella undersökningen påbörjades var avsikten att hela det på kartan skrafferade området på 356 m² skulle totalundersökas. Tyvärr uppstod

snart den för arkeologen alltför vanliga situationen att ekonomiska intressen tvingade vetenskapen på reträtt. Det innebar i detta fall att endast ett mindre område - 75 m² - längst i väster grävdes med arkeologisk metod och resten med grävmaskin. En hus-

grund från 1200-talet högst upp på tomten mot Hästgatan skonades och undersöktes.

Före undersökningen var kvarteret närmast att betrakta som en vit fläck på Visbys arkeologiska karta. De byggnader som senast funnits på den aktuella tomten och som revs 1959 är svåraterade, men fynd och kartmaterial pekar på att de byggts någon gång inom tidsramen 1650-1840. I något fall föreföll grundmurarna att vara äldre, från omkring 1500.

Nivåskillnaden mellan grävningens övre och nedre del var i markytan 4 m med lutning mot havet.

Enligt de ursprungliga planerna skulle området grävas i etapper så att byggnadsarbetet kunde ske parallellt med undersökningen. Grävningen startade med ett 10 × 8 m stort område längst i väster. Tyvärr fick det ingen efterföljare vilket innebar att det inte gavs tillfälle att följa upp de byggnadskonstruktioner som frilades i schaktet. De ytliggande fyllnadsmassorna schaktades med maskin och därefter grävdes området i plan och lagervis.

En god stratigrafi underlättade bedömningen av konstruktioner och dateringar. På denna begränsade yta kunde lämningar av minst 3 hus fastställas, som tillsammans täckte praktiskt taget hela medeltiden.

Det yngsta huset

Av den yngsta huskonstruktionen kunde endast en del av ena långsidan (10 m) friläggas. Motsatta sidan var förstörd genom en avloppsgrävning i kanten av Hamburgergränd och de båda kortsidorna låg dolda i schaktväggarna. Den bevarade sidan var helt parallell med Hamburgergränds nuvarande sträckning.

Huset hade två skilda golvtyper och golvnivåer. Eftersom inga spår av en tvärgående vägg mellan dessa golv kunde skönjas, antas att de legat i samma rumsbildning. I nordväst var golvet högre och bestod av kraftiga, jämna kalkstenblock och i sydost, på en lägre nivå, fanns fragmentariska rester av en

kullerstensläggning. Grundens konstruktion var också olika i nordväst och sydost, men gränsen mellan de olika typerna sammanfaller inte med gränsen mellan golvnivåerna. I nordväst har väggen vilat på en syllrad av kalkstensblock och högre upp har denna ersatts av stolphål.

Tre stolphål på rad framträdde i schaktet. Husets längd och bredd kunde inte fastställas och inte heller hur dess väggar varit konstruerade. De olika grundningstyperna kan bero mera på markens relativt kraftiga lutning än på olika väggtyper. Golvets olika konstruktioner antyder att husets inre varit uppdelat i två avdelningar, som troligtvis haft olika funktioner.

Det högre kalkstensgolvet var delvis täckt av bränd lera, som kan tyda på att det kan ha funnits en eldstad eller ugn. Mot detta talar dock att stenarna inte var eldskadade. Fynden ger ingen exakt datering, men de tyder på att huset brukats någon gång under 1300-1400-talen.

Det äldre huset

Omedelbart under golvstenarna i det yngre huset kom rester av ett äldre golv. Detta bestod i den nordvästra delen av upp till 120 × 130 cm stora kalkstenshällar. I sydväst kom rester av ytterligare ett kullerstensgolv. På foto fig. 2 syns kalkstensgolvet i v, men vid fototillfället var kullerstensgolvet avlägsnat. Med på bilden finns tre stolphål som framkom mellan stolphålen i det senare byggda huset. Däremot har kalkstenssyllen från samma hus avlägsnats. Stolphålen som hänföres till det äldre huset låg på exakt samma linje som sina efterträdare.

Kalkstenssyllen i nordväst kunde nivåmässigt mycket väl ha tjänstgjort även i det äldre huset. Då denna plockades bort syntes inga spår av konstruktioner för en äldre vägg under den.

Båda golvtyperna i det äldre huset var täckta av sot, träkol och fläckvis av bränd lera. Fynden i sot-

lagret pekar entydigt på 1200-tal med dragning åt 1300-talets första hälft.

Det äldre huset förefaller att ha avlösts av det yngre nästan omedelbart. Förutom soten fanns inga avsatta lager mellan golven. Eventuellt har syllstenarna i nordväst ursprungligen lagts som underlag för väggen i det äldre huset men sedan återanvänts i det yngre. Det äldre huset har tydligen förstörts genom eldsvåda.

Väggarnas konstruktion är lika osäker här som i det senare huset. Svårtydda bitar av bränd lera i stor

mängd på golven kan tyda på att detta material har använts som väggfätning.

De båda husen var mycket lika varandra till konstruktionen, med en högre och en lägre golvnivå som bestod av olika material. Vilka funktioner som varit bestämmande för dessa gick inte att fastställa.

Gränden

Att huskroppen i det yngre huset inte har förskjutits i förhållande till det äldre husets grund kan ha en förklaring utöver den att man ville utnyttja delar av

den gamla grunden. Faktorer utanför huset kan ha påverkat placeringen.

Vid den senare schaktningen i området framkom en murad huslämning, bevarad till 2-2½ meters höjd och 20 meters längd. Den låg 3 m sydväst om stolphålsraden och var helt parallell med denna, se ritning fig. 3. Muren var en rest av flera ihopbyggda hus av varierande kvalitet. Den nedre delen var omsorgsfullt murad av tuktad kalksten medan den övre bestod av en slarvigt lagd mur av kalkstensflis. Den frilagda muren hade utgjort nordöstra väggen i ett huskomplex som genom keramikfynd omedelbart under grundstenarna kunde dateras till 1200-talets senare del. Tyvärr gavs inte tillfälle till någon mer detaljerad undersökning av muren innan den förstördes av grävskopan.

Några spår av gatu- eller gårdsbeläggning mellan stolphålen och stenmuren påträffades inte här. Där- emot hittades rester av en träbeläggning högre upp på tomten intill Hästgatan. Den låg sydväst om och intill den husgrund från 1200-talet som undersöktes

senare. Om man teoretiskt drar ner denna gränd i den riktning som anges av det bevarade partiet, så kommer den att passera mellan de framgrävda husresterna längre ner. Det finns alltså skäl att tro att den nu sammanhängande tomten tidigare varit delad av en gränd som löpt parallellt med Hamburgergränd.

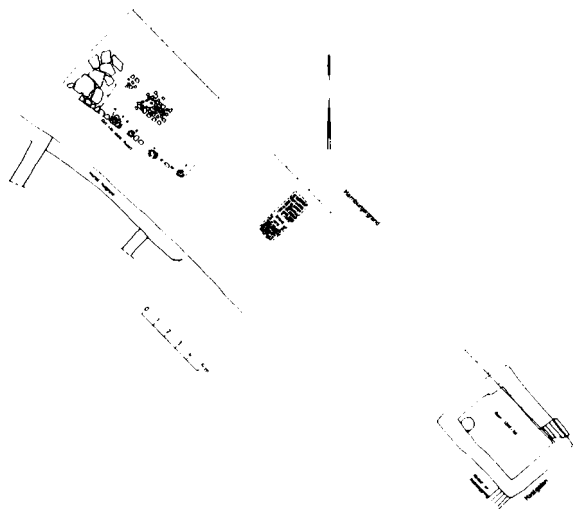
Det äldre husets äldsta skede?

När golven i det äldre huset plockats bort så visade sig resterna av en liten smältugn för metall i den del som täckts av kalkhällar, se ritning fig. 4. Själva ugnöppningen var 70 × 80 cm och väggarna bestod av kalksten som lagts i lera. Stora mängder bränd lera som troligen härrör från ugnens överbyggnad, låg ovanpå och bredvid. Runt ugnöppningen fanns små olikfärgade slaggbitar. Dessutom hittades en gjutform med kvarsittande brons. Den låg sydväst om stolphålsraden, alltså utanför väggen till det äldre huset. Gjutformen var avsedd för en ca. 15 cm hög koskälla.

På ritningen framgår att ett kalkflisgolv fanns på samma nivå som ugnsbotten. Tyvärr var lagerbilden diffus ovanför smältugnens nivå, varför det är osäkert om ugnen kan hänföras till samma stolphål som hörde till det äldre huset.

Några spår av väggkonstruktioner utöver de redan nämnda hittades inte. Om man utgår från kalkstenshällarnas och ugnsbottens nivåer och jämför dem med nivån på de stenar som packats kring stolphålen så talar denna jämförelse inte emot att de har tillhört samma hus. Ugnöppningen är dessutom parallell med stolphålsraden. Det betyder att det äldre huset kan ha haft ett äldsta skede med en smältugn för metall och ett golv av kalkstensflis. I detta skede ligger golvet på en jämn nivå i motsats till de yngre husen.

Fynden daterar ugnen och golvet till 1200-tal. Ett mindre antal skärvor vendiskt svartgods antyder att

ugnen tillkommit under detta århundrades äldsta skede.

Det lerklinade huset

Under ugnsnivån fanns ett 40-60 cm kraftigt kulturlager som saknade spår av egentliga konstruktioner. Däremot fanns strängar av kalkbruk, sot och bränd lera i lagret. Under detta kom morängruset på vars yta flera viktiga fynd gjordes:

I schaktets sydvästra del fanns en liten rest av en kullerstensläggning samt ett mindre stolphål och i nordost hittades en stenpackning, tolkad som rester

av ett golv i ett hus vars utsträckning inte kunde fastställas, se foto fig 5. Riktningen kunde bestämmas med hjälp av den bevarade hörnan. Det har varit orienterat på exakt samma sätt som de yngre hus som kom att överlagra detta, dvs. parallellt med Hamburgergränds nuvarande sträckning. Dessutom framkom tre mindre stolphål på rad utefter schaktets nordöstra sida. De var riktade parallellt med denna gata, se ritning fig. 6. Intill golvpackningen, som kantades av något större stenar, låg stora mängder bränd lerklining med tydliga pinnavtryck, se foto fig. 7.

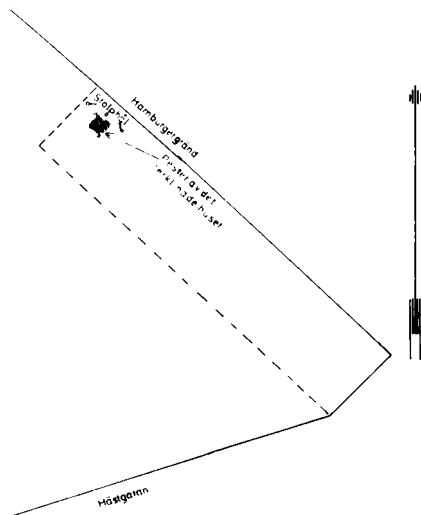

5

Det återfanns inga stolphål i direkt anslutning till golvet, vilket måste anses vara anmärkningsvärt med tanke på lerklining. En syllkonstruktion utan jordgrävda stolpar är naturligtvis tänkbar, men i så fall har man vid senare husbyggen i området frångått denna teknik och föredragit en primitivare med stolpar som grävts ner.

6

7

På och intill denna husrest hittades vendiskt svarsgods, fig. 8, samt ett djurhuvudformat spänne. Fig. 9 visar spännet och dessutom ytterligare några smycketyper av vikingatida - tidigmedeltida karaktär som också hittades vid undersökningen.

De tre mindre stolphålen löpte parallellt med huslämningen och fortsatte förbi denna. De var så små och grunda att de knappast kan ha tillhört ett hus. Däremot kan deras uppgift ha varit att hålla hägnadsstolpar som avgränsat tomten mot gränden.

En exakt datering av denna äldsta bebyggelse är omöjlig, men fynden pekar på tidigt 1100-tal och eventuellt något tidigare. Eftersom vi inte fick tillfälle att fullfölja undersökningen upp mot Hästgatan kunde inte utbredningen i denna riktning av den tidigmedeltida bebyggelsen fastställas. Men innan grävskopan tilläts schakta fick vi göra en snabb kontroll av de närmast moränen liggande lagren vid några punkter. Förutom en svårtolkad och svårdate-rad lerbotten omedelbart på gruset högre upp mot Hästgatan fanns inga spår av konstruktioner eller kulturlager från tiden före 1200.

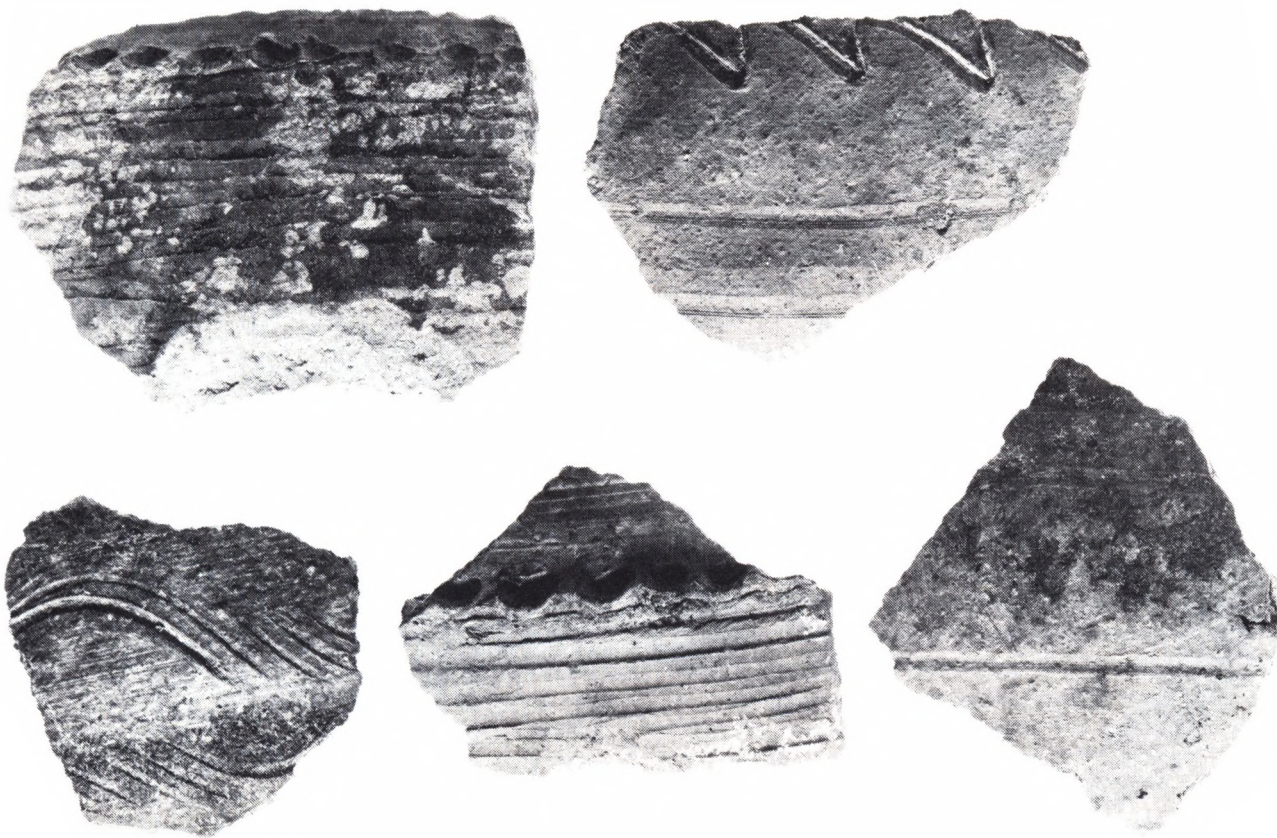
I samband med utgrävningen av ruinen från 1200-talet intill Hästgatan konstaterades att området närmast denna gata med största sannolikhet inte haft bebyggelse före detta århundrade. Det förefaller alltså som om den tidigmedeltida bosättningen varit koncentrerad till kvarterets mellersta och förmodligen också nedre del.

Avslutning

En enstaka grävning löser naturligtvis inte frågan

om var och när de första visbyborna slog sig ner, men vi vet nu att man utnyttjat denna stadsdel under tidig medeltid. Vi vet också att bebyggelsen inte nått upp till Hästgatan. Vad vi däremot inte vet är om den huslämning som hittades härrör från en ensamgård utanför den egentliga samhällsbildningen eller om den legat i denna. Vi vet inte om detta hus tillhörde det allra äldsta Visby eller om det byggts i ett samhälle som redan var många år gammalt.

En viktig upplysning är att Hamburgergränds

riktning varit konstant sedan 1100-talet och att kvarteret varit delat av ytterligare en gränd som löpt parallellt med denna.

På 1200-talet har tomten varit fullt utbyggd med långa rader av ihopbyggda stenhus blandat med enklare huskonstruktioner.

Några entydiga svar på om kvarteret haft en speciell hantverkskaraktär gavs inte. Gjuteriverksamhet har förekommit i ett tidigt skede.

För att kunna kasta fullt ljus över ett samhälles äldsta historia med arkeologins hjälp krävs oändligt med tålamod och tid. Det kommer att dröja länge innan huvudfrågorna kan besvaras.

Noter

1. G. Fritzell, Nya synpunkter på Visby stads äldsta historia. Historia kring Gotland. Sthlm 1963.

